

SÖĐDLAR VE TÜRKLER

İPEK YOLU'NUN TÜCCARLARI VE HÂKİMLERİ

BAŞAK KUZAKÇI

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0269
Tarih: 072

SOĞDLAR VE TÜRKLER
İPEK YOLU'NUN TÜCCARLARI VE
HÂKİMLERİ
BAŞAK KUZAKÇI

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak Görselleri
Arka planda Pazarlık Halısı, Ermitaj
Müzesi
Ön planda Deve ve binicisi, Çin
Tahmini 701-750, The Chicago Art
Institute

Kitap Editörü
Munise Şimşek

Son Okuma
M. Mustafa Koç

VakıfBank Kùltür Yayınları
Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No:7/A1 – Kat 13,
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023

ISBN 978-625-6385-58-0

*Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank
Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım
amacıyla, kaynak göstermek şartıyla
yapılacak sınırlı alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla
çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve
mali hakları saklıdır.*

Baskı
Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi
Çakmak Caddesi B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Aralık 2023

SOĞDLAR
VE
TÜRKLER

İPEK YOLU'NUN
TÜCCARLARI VE HÂKİMLERİ

BAŞAK KUZAKÇI

BAŞAK KUZAKĐI

27 Őubat 1992 yılında İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı, 2011 yılında Yeditepe Üniversitesi Tarih (İngilizce/Burslu) Bölümü'nden mezun oldu. Aynı bölümde başladığı yüksek lisans eğitimini 2018 yılında "Turkish Women History Between 6 and 10 Centuries (Pre-Islamic Period)" başlıklı teziyle tamamladı. 2022 yılında "Soğd Türk ilişkileri (5.-8. yüzyıllar)" başlıklı doktora teziyle doktor unvanı aldı. Doktora sürecinde Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften Turfanforschung Enstitüsü'ne burslu kabul edilerek Sođca öğrendi ve Yeditepe Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak ders vermeye başladı. Akademik eğitimini derece ile kemale erdiren Kuzakđı; İngilizce, Rusça ve Fransızca eğitimleri aldı. Hâlen Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Dr. Öğr. Gör. olarak çalışmaktadır.

“şy[r]YWM (Z)[KZ]Yβ [HZY]H ZY δrwch ’ncyh
'HRZY[mn Z]K YWM prtr ZY 'YKZYβn [x](w)ty wyn'ygn”

*“Birbirimizi sağlıklı ve sıhhatli gördüğümüz an,
Ömrümüzün en mutlu anı olacak”*

Eski Mektuplar, No: 1, Satır: 2,

*Özgür Kadın Miwnay'dan Sevgili Annesi atis'e...
(M.S. 313-314)*

Sevgili anneme...

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
Giriş	13

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLAR

Soğd Belgeleri	19
Komşularının Gözüyle Soğdlar	20

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'NIN SIRA DIŞI HALKI SOĞDLAR

Soğd Coğrafyasının Tarihî Serencamı	43
Soğdlar: Dil, Etnisite, Yazı	50
Din, İnanç ve Ritüeller	55
Orta Asya'nın Kültür Taşıyıcıları	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'NIN TÜCCAR MİLLETİ

Toplumsal Yapı ve Zihniyet	101
Aristokratlar ve Tüccarlar	104
Hukuki ve İdarî İlkeler	110
Ticaret ve Tedavüldeki Paralar	113
Bir Mübadele Aracı Olarak İpek	117
Kervan Ticareti	121
Çin Ordularının Gözdesi Türk Atı	128
Soğd Nümizmatikliği ve Sikke Geleneği	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SOĞD-HUN MÜNASEBETLERİ

Soğdların Sıçrama Tahtası: Akhun Hâkimiyeti	147
Kidarît Hunlarından Akhunlara İstikrar Çağı	150
Soğd Yazılı Kaynaklarında Hunlar	155
Genişleyen Hun Hâkimiyetinin Etkisi	183

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRK KAĞANLIĞI İLE İLİŞKİLER

İttifakın Kökenleri	191
An Luşan İsyanı ve Etkileri	203
Soğd Yazılı Kaynaklarında Türk Kağanlığı	211

ALTINCI BÖLÜM
SOĞD SİKKELERİNDE TÜRK ETKİSİ

Soğd Sikkelerinde Tamga Geleneği	235
Soğd-Hun Sikkeleri	238
Soğd-Türk Kağanlığı Sikkeleri	244
Sonuç	251
Kaynakça	255
Dizin	291

ÖNSÖZ

Orta Asya tarihi ve coğrafyası söz konusu olduğunda modern Türk tarihyazımında İpek Yolu'na sıklıkla atıf yapılır. Hellenistik coğrafyadan İslam dünyasına ve Doğu Asya'ya kadar uzanan geniş bir bölgede ticarî, dinî, sosyal ve kültürel etkileşimlerin pek çoğu bu ticaret yolu sayesinde gerçekleşmiştir. İşte ticaret güzergâhının, İpek Yolu'nun, kadim halklarından biri de Soğdlardır. Bu güzergâhta asırlar boyunca ticaret yapan Soğdlar çok yönlü etkileşimde büyük pay sahibidir.

Orta Asya'nın verimli vadileri çevresinde, Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında, Zerefşan Vadisi boyunca mukim olmuş Soğdlar; dilleri, kültürleri, toplumsal özellikleri ve kendi devirlerinde âdeta "homo economicus" olarak nitelendirebileceğimiz ticarî kabiliyetleriyle MÖ 6. yüzyıldan MS 10. yüzyıla kadar bölgenin ticaretle maruf olan halkları arasında yer aldılar. Uzun mesafe ticareti yapmaları dolayısıyla güçlü bir kültürel etkileşimin önünü açtılar ve bu nedenle Sâsânilerden Çinlilere, Bizans'tan Müslüman Araplara çok farklı kültürlerin tarihî kayıtlarında boy gösterdiler.

Bu uzun zaman diliminde Soğdlar, en parlak dönemlerini Türk devletlerinin hâkimiyeti altında yaşadılar. Miladî 4. yüzyıldan itibaren Hunların idaresi altında şehir yapısının, ticarî düzenin ve sosyal dokunun güçlendiği bir istikrar dönemine giren Soğdlar, Türk Kağanlığı (Göktürkler) döneminde İpek Yolu'nun efendilerine dönüştüler. Miladî 6. yüzyılda Türk Kağanlığı'nın

sınırlarını Çin'den Bizans'ın doğu sınırına kadar genişletmesi Soğdlara büyük bir pazar alanı açtı. Bu süreçte onlar köklü tarihsel bağlarıyla Türk fatihlere hizmet ederek imparatorluğa diplomatik, siyasî ve ticarî bilgileriyle katkı sundular.

Gerek İpek Yolu ve Orta Asya tarihinde gerekse eski Türk tarihinde oynadıkları bu sıra dışı role karşın ülkemizde Soğdlar üzerine yapılmış akademik çerçevede müstakil bir çalışma yoktur. İşte bu sebeple kıymetli Hocam Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'ın rehberliğinde tarihin sessiz tanıklarından biri olan bu toplumun sesine kulak vermek ve tarihteki yerini aydınlatmak amacıyla doktora araştırmalarımı bu konuya hasrettim. Elinizdeki kitap da bu araştırmalarımın neticesinde ortaya çıktı.

Doktora döneminde Soğdca öğrenmek amacıyla bir süre Berlin'deki Turfanforschung Enstitüsü'nde bulundum. Dünyadaki sayılı Soğd araştırma merkezlerinden olan Turfanforschung Enstitüsü'nde Dr. Alisher Begmatov'dan Soğdca öğrenmenin yanı sıra Prof. Dr. Nicholas Sims-Williams gibi Soğd dili uzmanlarıyla Soğd belgeleri üzerine çalışma şansını yakaladım. Enstitünün kıymetli hocaları "gizemli" Soğd halkını bana aşına kıldı. Onların katkıları olmadan bu çalışmayı ortaya çıkarmak mümkün olmazdı, kendilerine en derin şükranlarımı sunarım.

Ayrıca Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu, Soğdlar üzerine zengin Rusça literatür konusunda derin bilgisini benden esirgemedi. Hocama hoşgörüsü ve çalışmayı zenginleştiren katkıları için şükranlarımı sunarım. Bu zorlu yolculuk sırasında ailemin ve dostlarımın katkısı olmasaydı elinizdeki kitap ortaya çıkmazdı. Hayatımı kolaylaştırdıkları için minnettarım. Son olarak bu doktora tezinin bir kitaba dönüşmesindeki yoğun emekleri ve değerli katkılarından dolayı Vakıfbank Kültür Yayınları editörlerine şükranlarımı sunarım.

İstanbul, 2023

GİRİŞ

Küresel ticaretin ülkeler arasında kıyasıya bir rekabete yol açması nedeniyle 20. yüzyılda Orta Asya tarihi üzerine yapılan çalışmalarda “ticaret” tüm Orta Asya tarihçilerinin ana araştırma sahalardan biri hâline geldi. Japonya akademisinde dikkatler İpek Yolu’na çevrildi ve Orta Asya toplulukları için önemi sorgulandı. Mevcut çalışmalar ışığında ticaretin Orta Asya’nın refahı için vazgeçilmez bir unsur olduğunu ileri süren Moriyasu Takao’nun görüşleri dünya genelinde desteklendi. Onun tezine göre İpek Yolu ticaretinde öncü rol oynayan halklar arasında Soğdlar özel bir öneme sahipti.

Takao’nun bu tespiti son derece isabetliydi. Zira ondan neredeyse bin yıl önce Han imparatoru Wu’nun elçisi olarak Orta Asya’ya giden Zhang Qian da Soğdlar hakkında aynı vurguyu yapmıştı. MÖ 130’larda yollara düşen Çinli general, Asya’yı geçerek Maveraünnehir topraklarına ulaştığında İran, Grek ve Hint kültür unsurlarından mürekkep kozmopolit bir medeniyetle karşılaştı. Zhang Qian tarafından “batı dünyası” olarak adlandırılan bu bölgedeki şehirler zenginlikleriyle göz kamaştırıyordu. Zhang Qian Maveraünnehir hakkında topladığı bilgileri bir rapor hâlinde imparatoruna sundu. Ona göre Fergana’dan Part (İran) sınırına kadar uzanan coğrafyada yaşayan Soğdlar, “müreffeh bir tacir topluluğu”ydu.

Zhang Qian, bu coğrafyada yaşayan halkların farklı dillerde konuşmalarına rağmen birbirlerini anlayabildiklerini bil-

dirmektedir. Peki bu nasıl mümkün oluyordu? Çinli generalin verdiği bu bilgi 20. yüzyılın başlarında Fransız dilbilimci Paul Pelliot tarafından ileri sürülen tezle örtüşmektedir. Pelliot, Ortaçağ'da Akdeniz ticaretini tekeline alan Venedik ve Cenevizliler gibi İtalyan şehir devletlerine benzer şekilde Soğdların da İpek Yolu ticaretine egemen olduğunu ileri sürmüştü. Hatta daha ileri giderek Soğd dilinin İpek Yolu'nun *lingua francası* olduğunu iddia etmişti. O dönem için fazla iddialı olan bu tez, zamanla başka araştırmacılar tarafından da desteklendi. Henüz tam olarak kanıtlanamasa da Soğdların bölge tarihinde oynadıkları rolün sorgulanması açısından epeyce kışkırtıcıdır.

Soğd ticaretinin arkasında yatan temel motivasyonu servet kazanmaya ve üretime yönelik ahlakî prensiple izah eden kaynaklar, toplumunun sosyal tabakalarının geçişkenliğine dair ayrıntılar verir. Soğd tüccar toplumunun başarısında aile şirketleri türündeki ticaret evleri, küçük tüccarların yarattığı ticaret örüntüleri ve tarımsal üretimle desteklenen uzun mesafeli kervan ticareti etkili olmuştur. MS 5. yüzyıl itibarıyla İpek Yolu ticaretini kontrolüne alan Soğdların ticarî başarısının arkasında ayrıca çok katmanlı bir sosyal yapı, zaman içinde kurdukları ilişkiler ağı ve başka ülkelerdeki koloni zincirleri yatar. Sadece ekonomide değil siyaset, diplomasi, askerî ilişkilerde de etkin oldukları görülür. Buna karşın Soğdların altın çağının mimarı, 4. yüzyıldan itibaren bölgeye hâkim olan Türk devletleriyle kurdukları iş birliği olarak tayin etmek tarihsel olarak mümkündür.

Sâsânilerin doğu sınırında Hun gruplarının ortaya çıktığı dönemde Soğdya, Baktriya'ya nispetle daha az şehirleşmiş, sulama ve tarım sistemi henüz sofistike hâle gelmemişti ve ticaret ağları da cılız durumdaydı. MS 3. ve 4. yüzyılda Soğdya'daki ekonomik yapı Zerefşan yahut o günkü ismiyle Soğd Vadisi boyunca yapılan tarıma dayanıyordu. Soğd coğrafyasında herhangi

bir merkezî idare söz konusu değildi. Para sistemi düşük değeri, Greko-Bactriya etkisi altındaki sikkelere dayanırdı ve büyük kentler arasında bölgesel ticaret yürütülürdü. 4. yüzyıldan itibaren bozkırdan gelen Hun boylarının idaresine girince Soğdya devasa bir coğrafya ile bağlantılı hâle geldi. Böylece Soğdlar, Hindistan ve Çin'e uzanan yeni ticaret ağları oluşturdular ve şehir devleti sistemini güçlendirdiler. Bu genişleme onlara büyümenin ve zenginliğin yolunu açtı. 6. yüzyılda bölgeyi Türk Kağanlığı ele geçirdi. Bu dönemde Soğdlar sınırları sürekli genişleyen devasa bir imparatorluğun sağladığı istikrar ve güvenlik ortamında yeni pazarlar vücuda getirdiler. Türk hâkimiyetinin en önemli sonucu Soğdların Asya'nın neredeyse tamamına, Kore'den Hindistan'a, oradan Karadeniz-Hazar steplerine kadar ulaşan bir ticaret ağı kurmasıdır. Ayrıca bahsi geçen yüzyıllarda istikrarlı bir siyasî çizgi tutturarak Çin hanedanlarının takip ettiği politikalar da ticarî ve diplomatik ilişkilerin canlanmasını beraberinde getirdi.

Elinizdeki kitabın amacı hem Türk tarihinde önemli bir yeri olan Soğdları tanımak hem de Türklerle kurdukları ilişkilerin dinamiklerini ve bu ilişkilerin uzun vadeli etkilerini incelemektir. Zira yukarıda verilen kısa bilgiden de anlaşılacağı gibi Soğdlar, Türk tarihi ve Orta Asya araştırmalarının önemli aktörlerinden biridir. Soğd-Türk münasebetlerini bütüncül bir anlayışla ele alan çalışma bu ilişkileri yazılı kaynaklar, sanatsal ve kültürel değer taşıyan arkeolojik veriler ve nümizmatik araştırmaların bulguları üzerinden çok yönlü bir bakış açısıyla yapmayı hedeflemiştir. Temel tezlerinden biri de Soğdların sadece sıradan tüccar toplumu olmadığı, ticarî emtia yanında kültürel ürünleri de mübadele ettiği ve farklı kültür unsurlarını Türk devletlerine taşıdığıdır. Bu iddiayı temellendirirken bu ilişkilerin içinde yer aldığı ve geliştiği sosyolojik, dilsel, kültürel ve politik bağlam daima dikkate alınmıştır.

Kitabın ilk bölümünde bu çalışmaya zemin oluşturan kaynaklar tanıtıldı ve konuya hangi açıdan katkı sundukları ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Devamındaki iki bölüm ise yaşadıkları coğrafyanın tarihî serencamından başlamak üzere Soğdları dilleri, dinleri, siyasî ve toplumsal yapıları, kültürel ve sanatsal faaliyetleri açısından tanımaya matuftur. Ayrıca bu bölümlerde onların dünya tarihi içindeki sıra dışı rollerine dikkat çekildi. Özellikle ticarî başarılarının altında yatan dinamikler sorgulandı.

Buna göre Soğdların Asya coğrafyasındaki kazandığı etkinliğin anahtarı İpek Yolu boyunca inşa ettikleri koloni kent sisteminde aranmalıdır. Tarihi boyunca bir devlete ya da merkezî yönetime sahip olmayan Soğdya her biri yarı bağımsız bir hükümdar tarafından yönetilen şehir devletlerinden müteşekkil bir federasyon görünümündedir. Bu istisnai siyasî yapıyla İtalyan şehir devletlerini akla getirmektedir. Soğd toplumunun ticarî başarısında tarihte örneğine az rastlanan bir “tüccar toplumu” (*homo economicus*) inşa etmeleri önemli rol oynar. Bu açıdan da Ceneviz ve Venedikleri anımsatırlar. Bunlarla birlikte onların okuma yazma, din, ticaret ve diplomasi gibi alanlarda Orta Asya toplumlarına katkıları da üzerinde durulması gereken konulardandır.

Soğdların başarısında Batı Asya’daki demografik değişim ve bunun neticesinde meydana gelen siyasî gelişmelerin de payı büyüktür. Dolayısıyla kitabın son üç bölümü bu değişim ve dönüşümlerin sebeplerine, yani bölgeye hâkim olan Türk devletlerinin Soğdya’ya etkilerine odaklanmıştır. Hun hâkimiyetiyle başlayan ve Türk Kağanlığı döneminde olgunluğa erişen Soğd-Türk ilişkileri incelenmiştir. Bu ilişkilerin tarihî gelişimi, mahiyeti ve neticeleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bugüne ulaşmayı başaran Soğd belgeleri üzerinde yapılan linguistik bir çalışmayla bölge tarihini şekillendiren bu ortaklığın, itiraza ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde, tasviri hedeflenmiştir.

Sanatçı, tüccar, keşiş, çevirmen ve zanaatkâr gibi çeşitli toplumsal gruplardan müteşekkil olan Soğd halkı oluşturduğu kültürel sentez ile Orta Asya halklarının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bölgede kazandıkları bu kültürel nüfuza bakılırsa Pers, Türk ve Çin unsurlarını bir potada birleştiren kültürel bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Tüm bunlarla beraber, kitabın hedeflerinden biri de Soğdlar örneğinden hareketle ticaretin kültürel etkileşimdeki başat rolüne dikkat çekmektir.

